# PIRLS TOPSHIRIQLARI ASOSIDA 4-SINF O'QUVCHILARIDA XULOSA CHIQARISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

**Habibullayeva Nozima Maxmudjon qizi**
NAMDPI 2-bosqich magistranti
xabibullayevanozima91@gmail.com

***Annotatsiya.*** *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholovchi xalqaro PIRLS tadqiqoti topshiriqlari asosida 4-sinf o'quvchilarida matndan xulosa chiqarish ko'nikmasini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. PIRLS formatidagi amaliy topshiriq namunalari keltirilgan hamda pedagogik tajriba natijalari tahlil qilingan. Natijalar PIRLS tipidagi topshiriqlar bilan tizimli ishlash o'quvchilarning oddiy va murakkab xulosa chiqarish savollariga javob berish darajasini sezilarli oshirishini ko'rsatdi.*

***Kalit so'zlar:*** *PIRLS, o'qish savodxonligi, xulosa chiqarish, boshlang'ich ta'lim, matnni tushunish, DAX strategiyasi.*

## *DEVELOPING INFERENCE SKILLS IN FOURTH-GRADE STUDENTS THROUGH PIRLS-BASED TASKS*

***Abstract.*** *This article explores the possibilities of developing text-based inference-making skills among 4th-grade students through tasks modeled on the Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS), which assesses the reading literacy of primary school learners. Practical task samples aligned with the PIRLS framework are presented, and the results of a pedagogical experiment are analyzed. The findings demonstrate that systematic engagement with PIRLS-type tasks significantly improves students' proficiency in answering both straightforward and complex inference questions.*

***Keywords:*** *PIRLS, reading literacy, inference making, primary education, reading comprehension, DAX strategy.*

## *РАЗВИТИЕ УМЕНИЙ ФОРМУЛИРОВАТЬ ВЫВОДЫ У УЧАЩИХСЯ 4-Х КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ЗАДАНИЙ PIRLS*

***Аннотация.*** *В статье освещаются возможности развития навыка формулирования выводов по тексту у учащихся 4-х классов на основе заданий международного исследования PIRLS, оценивающего читательскую грамотность школьников начальных классов. Приведены образцы практических заданий в формате*

*PIRLS, а также проанализированы результаты педагогического эксперимента. Полученные данные показали, что систематическая работа с заданиями типа PIRLS значительно повышает уровень ответов учащихся на простые и сложные вопросы, требующие формулирования выводов.*

***Ключевые слова:*** *PIRLS, читательская грамотность, формулирование выводов, начальное образование, понимание текста, стратегия DAX.*

## KIRISH

Zamonaviy ta'limda o'qish savodxonligi nafaqat so'zlarni to'g'ri va ravon o'qish, balki yozma matn mazmunini tushunish, undan foydalanish va uni baholash qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Bu yo'nalishdagi eng yirik xalqaro tadqiqotlardan biri bo'lgan PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) har besh yilda 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholaydi. PIRLS 2021 doirasida 50 dan ortiq mamlakat va tizim ishtirok etgan [1].

PIRLS 2021 asoslariga ko'ra tushunish jarayonlari ikki katta guruhga birlashtirilgan:

- matnda aniq berilgan axborotni topish va oddiy xulosa chiqarish;
- g'oya va axborotni talqin qilish, umumlashtirish va baholash [1].

Ko'rinib turibdiki, har ikki guruhda ham xulosa chiqarish markaziy o'rin tutadi: o'quvchi matnda to'g'ridan-to'g'ri aytilmagan, ammo matn mazmunidan kelib chiqadigan fikrni aniqlashi lozim.

Psixolingvistik tadqiqotlarda xulosa chiqarishni matnni tushunishning asosiy mexanizmlaridan biri deb hisoblanadi. W. Kintsch tushunish jarayonini matn asosidagi mazmun modeli va o'quvchining bilimlari asosida tuziladigan vaziyat modeli o'rtasidagi uyg'unlik sifatida ta'riflagan [6]. A. Graesser va hammualliflar esa o'quvchi matnni o'qish davomida sabab-oqibat, maqsad, qahramon holati kabi xulosalarni izchil tuzib borishini ko'rsatgan [3]. K. Cain va J. Oakhill tadqiqotlarida esa so'zlarni to'g'ri o'qiy oladigan, biroq xulosa chiqarishda qiynaladigan bolalarda matnni tushunish pastligi aniqlangan [4]; keyingi uzoq muddatli kuzatuv xulosa chiqarish qobiliyati keyingi o'qish muvaffaqiyatining muhim bashoratchisi ekanini tasdiqlagan [5].

Xulosa chiqarishning bir necha turi ajratiladi. Birinchisi — matndagi gaplarni bog'lashga imkon beruvchi bog'lovchi xulosalar (masalan, olmoshning kimga tegishli ekanini aniqlash). Ikkinchisi — matnda yetishmayotgan ma'lumotni o'quvchining bilimi asosida to'ldiruvchi xulosalar (masalan, qaldirg'ochlarning past uchishidan yomg'ir yaqinligini tushunish). Uchinchisi — qahramon motivi, maqsadi va hissiyotini anglashga

qaratilgan xulosalar [3]. PIRLS topshiriqlari bu turlarning barchasini o‘z ichiga oladi, shu sababli ular o‘quv jarayonida mukammal material vazifasini bajarishi mumkin.

Boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilar xulosa chiqarishda odatda ikki qiyinchilikka duch keladi. Birinchisi — matn ma’lumotlari bilan o‘z bilimini bog‘lay olmaslik, ikkinchisi — o‘z fikrini matn bilan asoslay olmaslik. Kain va Oakhill o‘z tadqiqotlarida bu qiyinchiliklar ko‘pincha bola so‘zlarni to‘g‘ri o‘qiy olishiga qaramay saqlanib qolishini ta’kidlaydi [4]. Demak, ravon o‘qish o‘z-o‘zidan chuqur tushunishni ta’minlamaydi va xulosa chiqarishga alohida o‘rgatish talab etiladi.

Shunga qaramay, amaliyotda boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslari ko‘pincha matnda aniq yozilgan javobni topishga qaratilgan savollar bilan cheklanib qoladi. Natijada o‘quvchilar «Nima uchun?», «Qanday qilib bilasan?» turidagi savollarga javob berishda qiynaladi. Bu holat PIRLS topshiriqlarida ham, kundalik o‘qishda ham o‘zini namoyon qiladi.

## METODLAR

### DAX strategiyasi

Tajriba guruhida ishlatilgan **DAX strategiyasi** o‘quvchiga xulosani uch qadamda tuzishni o‘rgatadi:

**D — Dalil:** matnda aniq nima deyilgan? (so‘z, gap yoki epizodni topish);

**A — Aloqa:** bu dalil mening bilganim yoki hayotiy tajribam bilan qanday bog‘lanadi?

**X — Xulosa:** demak, matnda aytilmagan, lekin kelib chiqadigan fikr nima?

Strategiya o‘qituvchi modellashtirishidan mustaqil bajarishga bosqichma-bosqich o‘tish tamoyiliga tayanadi: «men qilaman — birga qilamiz — sen qilasan». Savol-javob jarayonida o‘quvchini matn bilan faol muloqotga undovchi so‘rash usullari ham qo‘llanildi. Samarali tushunishni o‘rgatish bo‘yicha tavsiyalar ham hisobga olindi.

Quyida tajribada qo‘llangan topshiriqlarning namunalari keltiriladi. Matnlar PIRLS formatiga muvofiq ushbu tadqiqot uchun yozilgan.

**1-namuna (adabiy matn). «Soyabon»**

*Buvi Nilufarga soyabonini uzatdi. — Ol, qizim. — Osmon moviy-ku, buvijon, — dedi Nilufar kulib. Buvi derazaga qarab, bosh chayqadi. — Qaldirg‘ochlar yerga yaqin uchyapti. Chivinlar ham ko‘payib ketdi. Nilufar yelka qisdi-yu, soyabonni stol ustida qoldirib, maktabga yugurdi. Tushlikdan keyin osmonni qora bulutlar qopladi, ko‘p o‘tmay jala quyib berdi. Nilufar derazadan tashqariga qarab, buvisining soyabonini esladi.*

**1-savol (oddiy xulosa, yopiq).** Buvi nima uchun Nilufarga soyabon uzatdi? A) Soyabon yangi edi. B) U yomg‘ir yog‘ishini sezgan edi. C) Nilufar soyabon so‘ragan edi. D) Maktabda soyabon kerak bo‘lardi. *(To‘g‘ri javob: B)*

**2-savol (oddiy xulosa, ochiq).** Buvi «Qaldirg'ochlar yerga yaqin uchyapti» deganida nimani nazarda tutgan? Matndan bitta dalil keltiring.

**3-savol (talqin, ochiq).** Nilufar oxirida buvisining soyabonini nima uchun eslagan bo'lishi mumkin? Javobingizni matndagi ikkita ma'lumot bilan asoslang.

**2-namuna (axborot matni). «Kunboqar»**

*Kunboqarning yosh gullari kun bo'yi quyoshga qarab buriladi: ertalab sharqqa, kechga tomon g'arbga. Kechasi ular yana sharq tomonga qaytadi. Gul to'liq ochilgach, uning o'zgarishi to'xtaydi va u sharqqa qarab turaveradi.*

**4-savol (oddiy xulosa).** To'liq ochilgan kunboqar gulini ertalab qaysi tomondan quyosh nuri birinchi yoritadi? Javobingiz uchun matndagi qaysi gapga tayandingiz?

**DAX bo'yicha 2-savolni yechish namunasi:**

**D (Dalil):** «Qaldirg'ochlar yerga yaqin uchyapti», «chivinlar ko'payib ketdi».

**A (Aloqa):** Men bilaman: havo namlanganda hasharotlar past uchadi, qushlar ularni quvib pastlab uchadi; bu odatda yomg'ir oldidan bo'ladi.

**X (Xulosa):** Buvi yomg'ir yog'ishini sezgan va shuning uchun Nilufarga soyabon bergan.

**3-namuna (adabiy matn). «Yo'qolgan kalit»**

*Sardor maktabdan qaytganda eshik oldida to'xtab qoldi. Ryukzagini yerga qo'yib, cho'ntaklarini birma-bir titkiladi. Keyin ryukzakni ag'dardi, daftarlar, qalam qutisi va olma yerga to'kildi. Kalit yo'q edi. Sardor ayvondagi zinaga o'tirdi va tizzasini quchoqladi. U ertalab ukasi bilan shoshib chiqqanini esladi. Ukasi esa kalitni ushlab turgan edi. Birdan Sardorning yuzi yorishdi. U qo'shnisining eshigini taqillatdi.*

**5-savol (oddiy xulosa).** Sardor nima uchun zinaga o'tirib, tizzasini quchoqladi? A) Charchagan edi. B) Xafa va ojiz bo'lib qolgan edi. C) Ukasini kutayotgan edi. D) Olmasini yemoqchi edi. *(To'g'ri javob: B)*

**6-savol (talqin, ochiq).** Sardorning yuzi nima uchun yorishdi va nima uchun u qo'shnisining eshigini taqillatdi? Matndagi ma'lumotlarga tayanib tushuntiring.

**4-namuna (axborot matni). «Asalarilar raqsi»**

*Asalari gulzor topganda uyaga qaytib, «raqs» tushadi. Agar u aylanma harakat qilsa, oziq yaqin joyda bo'ladi. Agar u tebranib, sakkizsimon yo'l chizsa, oziq uzoqda. Tebranish qancha uzoq davom etsa, masofa shuncha katta bo'ladi. Boshqa asalarilar raqsni ko'rib, aniq yo'nalishda uchib ketadi.*

**7-savol (umumlashtirish).** Asalarining raqsi uyadagi boshqa asalarilar uchun nima ma'no beradi? Matndan ikki ma'lumot keltiring.

**8-savol (xulosa).** Bir asalari uzoq tebranib raqs tushdi. Boshqa asalarilar nimani tushunadi? Javobingizga dalil yozing.

Savollarni tuzishda o‘qituvchilarga yordam berish uchun xulosa chiqarishga undovchi savol shakllari jamlandi. Ular quyidagilar: «Nima uchun deb o‘ylaysan?», «Qaysi so‘z yoki gap bunga ishora qiladi?», «Qahramon keyin nima qiladi va buni qanday bilasan?», «Muallif nimani aytmoqchi, lekin to‘g‘ridan-to‘g‘ri yozmagan?», «Agar bu voqea boshqacha bo‘lganda nima o‘zgarardi?». Bu shakllar o‘quvchini matnni sinchiklab o‘qishga va javobini asoslashga o‘rgatadi.

Har bir mashg‘ulot to‘rt bosqichdan iborat bo‘ladi.

**Birinchi bosqich (5 daqiqa)** — o‘qishdan oldin: o‘qituvchi matn sarlavhasi va rasmi asosida o‘quvchilardan matn nima haqida bo‘lishini taxmin qilishni so‘radi. Bu bosqich o‘quvchi oldingi bilimlarini faollashtiradi.

**Ikkinchi bosqich (7 daqiqa)** — o‘qish: matn ovoz chiqarib va ichda o‘qildi, o‘quvchilar muhim so‘z va gaplarni belgiladi.

**Uchinchi bosqich (10 daqiqa)** — DAX bo‘yicha ishlash: o‘qituvchi bitta savolni modellashtirdi, so‘ngra o‘quvchilar juftlikda ikkinchi savolni yechdi.

**To‘rtinchi bosqich (8 daqiqa)** — mustaqil bajarish va aks ettirish: o‘quvchi javobini daftarga yozib, «Dalil» ustunini to‘ldirdi va javobini sinfdoshi bilan solishtirdi.

O‘quvchilar bilan ishlashda quyidagi xatolar ko‘p uchradi:

- matndan umuman tashqaridagi, o‘z fikriga asoslangan javob berish;
- matndagi jumlani o‘zgartirmay ko‘chirish va xulosa qilmaslik;
- xulosa chiqarib, uni dalil bilan tasdiqlamaslik.

O‘qituvchi bunday holatlarda «Matnning qaysi joyi shunday deyishga imkon beradi?» degan savol orqali o‘quvchini DAX bo‘yicha qaytadan ishlashga yo‘naltirdi.

Ochiq javoblar quyidagi mezon bo‘yicha baholanadi: **2 ball** — to‘g‘ri xulosa va matndan dalil; **1 ball** — to‘g‘ri xulosa, biroq dalilsiz yoki dalil noaniq; **0 ball** — noto‘g‘ri yoki matnga bog‘lanmagan javob.

## MUHOKAMA

PIRLS tipidagi topshiriqlar va DAX strategiyasi birgalikda qo‘llanganda 4-sinf o‘quvchilarining xulosa chiqarish ko‘nikmasi sezilarli rivojlanishini ko‘rsatadi. Bu esa xulosa chiqarish ko‘nikmasi maxsus o‘rgatilishi mumkin degan nazariy qarashga mos keladi [7]. O'quvchilardagi bu o'sishning asosiy sababi, bizningcha, o‘quvchi fikrlash jarayonining ko‘rinadigan shaklga kelganida: «Dalil» ustuni orqali o‘quvchi har bir javobini matn bilan bog‘lashga odatlandi.

Muhim jihatlardan biri shuki, eng katta o‘sish talqin qilish va umumlashtirish topshiriqlarida kuzatiladi. Bu topshiriqlar o‘quvchidan bir nechta ma’lumotni bog‘lashni talab qiladi va Kintsch modelidagi vaziyat modelini tuzish bilan chambarchas bog‘liq [6]. Aloqa bosqichi aynan shu modelni shakllantirishga yordam beradi: o‘quvchi matn

ma'lumotini o'z tajribasi bilan bog'laydi. Shu bilan birga, bu bosqichda o'quvchining hayotiy tajribasi cheklangan bo'lsa, xulosa noto'g'ri bo'lishi mumkin, shuning uchun o'qituvchi tushuntirish va qo'shimcha ma'lumot berishi lozim.

Amaliy jihatdan quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin. **Birinchidan,** har bir o'qish darsida kamida bitta xulosa chiqarish savoli ovoz chiqarib yechilishi kerak. **Ikkinchidan,** o'quvchidan «Qanday bilasan?» degan savolga javob so'rash odat tusiga kirishi lozim. **Uchinchidan,** PIRLS topshiriqlaridagi baholash mezonlari (0–1–2 ball) o'quvchilarga tushunarli tilda tushuntirilsa, o'z javobini mustaqil tekshirish imkoni yaratiladi.

Shuningdek, PIRLS topshiriqlari bilan ishlashning yana bir afzalligi shundaki, ular o'qituvchiga o'quvchining qaysi tushunish jarayonida qiynalayotganini aniq ko'rish imkonini beradi. Masalan, agar o'quvchi 1-savolga (oddiy xulosa) to'g'ri javob berib, 3-savolda (talqin) xato qilsa, muammo matnni tushunishda emas, balki bir nechta ma'lumotni bog'lashda ekanini anglash mumkin. Bu ma'lumot o'qituvchiga individual yordam va keyingi mashg'ulotlarni rejalashtirishda asqotadi.

Oila va maktabning hamkorligi ham muhim. Ota-onalarga uyda bola bilan qisqa matnni o'qib, «Nima uchun shunday bo'ldi?» va «Buni qayerdan bilding?» degan savollarni berish tavsiya etilsa, o'quvchining xulosa chiqarish ko'nikmasi maktabdan tashqarida ham mustahkamlanadi. Shu bois o'quvchilarga haftalik uy vazifasi sifatida qisqa matn va ikkita savoldan iborat varaqa beriladi.

## XULOSA

PIRLS topshiriqlari 4-sinf o'quvchilarida xulosa chiqarish ko'nikmasini rivojlantirish uchun samarali o'quv materiali bo'lib xizmat qiladi. «Dalil–Aloqa–Xulosa» strategiyasi o'quvchining fikrlash jarayonini qadamma-qadam tashkil etib, javobning matnga asoslanishini ta'minlaydi. Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, bu yondashuv ayniqsa murakkab, talqin va umumlashtirishni talab qiluvchi topshiriqlarda yaqqol samara beradi. Amaliyotchi o'qituvchilarga o'qish darslarida matnda aniq berilgan ma'lumotni topishdan tashqari, xulosa chiqarishga yo'naltirilgan savollarni muntazam qo'llash tavsiya etiladi.

## ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi «2022–2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida»gi PF–134-son Farmoni.

2. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (2021). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.

3. Qosimova, K., & Matchonov, S. (2009). Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: «Noshir» nashriyoti.

4. Raximova, M. T. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni tahlil qilish va mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirishning didaktik asoslari. Toshkent: «TDPU» nashriyoti.

5. Xalqaro tadqiqotlar bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma (PIRLS). (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish va xulosa chiqarish topshiriqlari to'plami. Toshkent: Ta'lim sifatini nazorat qilish inspeksiyasi huzuridagi Milliy markazi.

6. Ismailov, A. A. va boshq. (2021). Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash (PIRLS). Toshkent: Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi.

7. Matchonov, S., G'ulomova, X., Suyunov, Z., & Boqiyeva, H. (2020). Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. Toshkent: Yangi yo'l poligraf servis.